

Oude Olieverftechnieken bij Jan van Eyck

Lukas Stofferis

Een Vlaamse uitvinding

Er is heel wat afgeschreven over het ontstaan van olieverf. Hoezeer de meningen ook uiteen lopen, men is het er wel over eens dat olieverf een Vlaamse uitvinding is, en dat Jan van Eyck de eerste is die het succesvol heeft toegepast op grote schaal. Op het Lam Gods veelluik, dat nog steeds op z'n oorspronkelijke plaats in de Sint-Baafskathedraal in Gent te bezichtigen is, is te zien hoe Van Eyck tussen 1427 en 1432 met dit nieuwe medium een uit 12 panelen bestaand schilderij heeft beschilderd. Het kunstwerk moet grote indruk hebben gemaakt op het publiek van die tijd en het leverde Van Eyck al snel een internationale faam op. Dat is niet zo verwonderlijk. Het laat Middeleeuwse oog was namelijk gewend aan miniaturen en panelen die met tempera waren beschilderd. Tempera heeft, zoals Vasari opmerkte in de 16^e eeuw, een nogal bonte kleurkracht en weinig diepte. Ook ontbreekt het bij tempera aan contrast en vloeiende overgangen. Wat Van Eyck de Middeleeuwers toonde waren diepe verzadigde kleuren die glansden als emaille en die het onderwerp automatisch meer diepte verleende, waardoor een schilderij 'gemakkelijker' de werkelijkheid kon nabootsen. Die diepe glanzende kleurvlakken van het Lam Gods moeten eruit hebben gezien als immense edelstenen, en de bewondering die het werk van Van Eyck oogstte zorgde voor een snelle verspreiding van het gebruik van olieverf door heel Europa.

Het zal voor veel mensen ongelooflijk klinken, maar de eigenschap de werkelijkheid tot in de finesses te kunnen weergeven hangt af van het gebruikte bindmiddel. Als we de pigmenten die Van Eyck ter beschikking stonden, zouden gebruiken en we zouden er bijvoorbeeld een acrylmedium aan toe voegen dan krijgen we moderne acrylverf. Als we bij diezelfde pigmenten een eidooier voegen krijgen we temperaverf. Het geheim van de meester zit hem dus niet in de prachtige en vaak dure pigmenten, maar in het doodgewone en goedkope bindmiddel. In het Middeleeuwse Vlaanderen was het gebruik van lijnolie voor de handliggend, omdat Vlaanderen het centrum was (en is) van de vlaseelt. De olie die de vlasplant oplevert is nog steeds niet te evenaren als bindmiddel voor verf. Het lijkt alsof Van Eyck wilde bewijzen dat je er werkelijk alles mee kon schilderen. Het Lam Gods is in werkelijkheid een reusachtige miniatuur, een staalkaart van de mogelijkheden van stofuitdrukking met olieverf. Zo zien we minutieus geschilderde gouden brokaten decoraties, gewaden, gezichten tot en met de fijne plooitjes en lijntjes die wij liever willen wegwerken, edelstenen die glanzen, haren die haar voor haar geschilderd zijn, planten en bloemen alsof ze uit een botanisch standaardwerk zijn genomen, rotsen, bont, tot en met de schaamharen van Eva op een van de buitenpanelen. En dat alles met een zeer grote naturalistische overtuigingskracht geschilderd. We kijken dwars door geschilderd glas heen en zien we in een wazige verte de torens van Gent en Brugge opdoemen. Het is duidelijk: dit was nog nooit vertoond en was nooit te schilderen met de bestaande technieken en materialen.

Van Eycks schildersysteem

Maar behalve dat het nieuwe bindmiddel zulke spectaculaire effecten opleverde is het realisme van Van Eyck voor een groot deel te danken aan de zorgvuldige laagopbouw en het consequente schildersysteem van hij gebruikte. Hoe zag dit systeem er uit?

Allereerst werden grote eikenhouten panelen voorgelijmd met dierlijke huidenlijm. Daarna werden er vele dunne laagjes gesso opgezet die bestond uit warme lijm en krijt. Dit niet zo heel erg witte vlak werd vervolgens geschuurd tot het helemaal glad was. Daarop maakte Van Eyck een ondertekening. Van Eyck was van huis uit miniatuurschilder die gewend was om op een zeer klein formaat zeer veel details aan te brengen. We zien zo'n extreem gedetailleerde ondertekening van Van Eyck op het piepkleine onvoltooide Sinte-Barbara schilderij dat in

Antwerpen in het Museum voor Schone Kunsten hangt. Bijna voor het oog onzichtbare details werden met een zilverstift voorzichtig op het paneel getekend. Daarna werd er met zwarte lijmv verf, dat is verf waarvan het bindmiddel uit huidenlijm bestaat, hier en daar een toon ingezet. Deze tonen werden gemaakt door de verf met veel water te verdunnen, zoals in een gewassen tekening. Ook werden de hoofdlijnen van de compositie met deze verf benadrukt. Voordat Van Eyck met olieverf begon te schilderen moest hij de ondertekening en het paneel beschermen met een isolatielaag. Omdat de magere krijtgrond de neiging heeft de olie uit olieverf op te zuigen zette Van Eyck een flinke laag olie over de uitgewerkte ondertekening heen. Aan deze olie voegde hij lood toe, waardoor de olie beter droogde.

Zoals veel schilders uit die tijd schilderde Van Eyck naar alle waarschijnlijkheid een onderschildering in vrijwel monochrome partijen, zoals we die bijvoorbeeld op de buitenpanelen van het Lam Gods zien. Dat wil zeggen dat hij bijvoorbeeld een geplooid gewaad tot in de details schilderde in één kleur, waarbij hij deze kleur met wit vermengde voor de lichtere delen. Het voordeel van zo'n monochrome onderschildering is dat je je geheel op de vorm kan concentreren zonder dat je je laat afleiden door kleur. De verf die Van Eyck gebruikte was zelfgemaakt en veel dunner en soepeler dan de verf die wij kennen uit tubes. Van Eyck gebruikte bovendien ook flink wat eidooier in z'n olieverf, waardoor de olieverf beter blijft 'staan' en niet zo snel uitvloeit. Op die manier kun je ook beter fijne details schilderen met olieverf. We zouden deze verf ook olietemperament kunnen noemen zoals bijvoorbeeld de Nederlandse schilder Evert Tielen dat doet, maar het blijft een olieverf en heeft niet zoveel te maken met tempera, want dat is nu eenmaal een verfsoort die je met water verdunt. Van Eyck gebruikte als een van eersten terpentijn om zijn verf te verdunnen. Over deze geheel uitgewerkte onderschildering heen zette Van Eyck later dunne kleurlaagjes, glazeerlaagjes genoemd. De kleuren bouwde hij optisch op, dat wil zeggen dat hij bijvoorbeeld een paarsgekleurd gewaad schilderde door over de onderschildering heen eerst rode lak heen te glaceren om er tenslotte, als de laklaag droog genoeg was, een beetje echte ultramarijn over heen te schilderen. Dit alles in vliedunne doorzichtige laagjes. Het effect daarvan was dat niet alleen de vormen een diepte kregen, maar ook de kleuren. Nadeel van deze methode is wel dat er veel (droog)tijd voor uitgetrokken moet worden. Een schilder als Van Eyck kreeg die tijd ruimschoots van zijn opdrachtgevers, iets waar veel hedendaagse kunstenaars jaloers op zouden zijn.

Als eindafwerking werden de allerfijnste details uitgewerkt. Hiervoor gebruikte Van Eyck naar alle waarschijnlijkheid pure eitempera, waarmee de lichtjes in de parels en het glas werden geschilderd, alsmede de fijne lijntjes, de dunste haartjes, de letters in de boeken, de haartjes van het bont enzovoorts. Want hoe mooi olieverf ook is, het echte detailwerk is en blijft met tempera het beste te schilderen. Zo zien we hoe de uitvinder van de olieverf vooral een meester was in het combineren van verschillende media. Veel meesters na Van Eyck hebben zijn methode gebruikt, maar vanwege de nogal omslachtige opbouw is men na verloop van tijd meer en meer overgestapt op een wat eenvoudiger opbouw. Daarbij maakten meesters als Rubens en Van Dijck nog steeds wel gebruik van tempera, maar dan uitsluitend voor de onderschildering. Er kwam waarschijnlijk steeds meer een einde aan het geduld van de opdrachtgevers zodat de kunstenaars verplicht werden sneller te werken.

Lukas M. Stofferis (1961) is directeur van het **Centrum voor Oude Schildertechnieken** in Oisterwijk. Dit centrum heeft zich gespecialiseerd in het gebruik en de toepassing van oude materialen, voorschriften en recepten. Daarmee worden de meest uiteenlopende verfsoorten gemaakt en toegepast, met veel nadruk op de specifieke eigenschappen van iedere individuele verfsoort. Door middel van cursussen, lezingen en workshops kan het publiek kennismaken met deze oude materialen en technieken. Voor meer informatie bel 073-5516210 of e-mail l.stofferis@tiscali.nl